

Prof. dr BOGDAN ČOSIĆ

O KARAKTERU DRUŠTVENIH SREDSTAVA REPRODUKCIJE I ODNOSU OPĆIH I POJEDINAČNIH INTERESA U SAMOUPRAV- NOM SOCIJALIZMU

(O politekonomskim osnovama našeg privrednog sistema)

Ova se tema obično postavlja kao problem karaktera *sredstava društvene reprodukcije*, upravljanja tim sredstvima i odnosa općih i pojedinačnih interesa.* Razlika ovdje nije formalna, nego bitna. Želimo istaći da se radi, upravo, o *društvenim sredstvima* reprodukcije (tj. proširene reprodukcije društva, kao proširene reprodukcije materijalne baze i odnosa proizvodnje), tj. želimo istaći društveni karakter sredstava proširene (društvene) reprodukcije u smislu društvenog vlasništva, prvenstveno sredstava za proizvodnju, a onda i izmijenjenog karaktera radne snage. Jer, ako bismo ostali da diskutiramo na relaciji „sredstava društvene reprodukcije“, onda bismo se kretali oko pojma nižeg reda, jer bi se ta diskusija, u stvari, mogla odnositi i na kapitalističku društvenu reprodukciju i na društvenu reprodukciju pretežno administrativno-etatičkog tipa socijalizma. Drugim riječima, proizvodnja, dakle, reprodukcija, poprimila je društveni karakter već, ako ne prije, a ono sigurno u okviru kapitalizma. Na tome su naročito inzistirali klasici marksizma, a Lenjin je toj činjenici podruštvljenja proizvodnje u kapitalizmu davao veliko, moglo bi se reći, kapitalno značenje.¹ Lenjin je upozorio na razliku u pojmu podruštvljenja do kojeg dovodi razvoj proizvodnih snaga (međusobna povezanost proizvođača itd.), od podruštvljenja koje se vrši aktom socijalističke državne vlasti. U nje-

* Na temu „Upravljanje sredstvima društvene reprodukcije u organizacijama udruženog rada“, održan je u aprilu 1975. znanstveni simpozij u Opatiji.

¹ Vidjeti shvaćanje Lenjina o tome problemu npr. u njegovom radu „Razvitak kapitalizma u Rusiji“, a našu interpretaciju Lenjinovog shvaćanja podruštvljenja proizvodnje u našoj knjizi „Sovjetsko tržište danas“, Zagreb, 1979, str. 107—116.

govoj ekonomskoj analizi, problem društvene podjele rada i podruštvljenja proizvodnje je ugaoni kamen. Proces podruštvljenja proizvodnje je vrlo značajan i za daljnji razvoj proizvodnih snaga, kako u kapitalizmu, tako i u socijalizmu. Proseć podruštvljenja proizvodnje (kao procesa rada) shvaćamo kao onaj materijalni faktor koji otvara vrata novom društvu, ali i kao nešto objektivno dano, što će određivati ton, dinamiku, pa i puteve razvitka socijalizma. Potrebno je istaći kritiku koju je Lenjin upućivao „lijevim komunistima“ inzistirajući na njihovim zabludama kada su govorili da nacionalizacija i konfiskacija znače same po sebi podruštvljenje proizvodnje. Na stav „lijevih“, da je „plansko iskorišćavanje sačuvanih sredstava za proizvodnju moguće samo pri najodlučnijem podruštvljenju“, Lenjin je odgovorio: „Dragi lijevi komunisti, kako je kod njih mnogo odlučnosti... i kako je malo razmišljanja! Što to znači: najodlučnije podruštvljenje? Može se biti odlučan ili neodlučan u pitanju o nacionalizaciji, u pitanju o konfiskaciji. Ali u tome i jeste stvar da je čak i najveća na svijetu odlučnost nedovoljna za prelaz od nacionalizacije i konfiskacije na podruštvljenje.“² Lenjin ističe kako je nesreća „lijevih komunista“ u tome što nisu vidjeli samu suštinu prijelaza od nacionalizacije i konfiskacije „za čije je sprovođenje glavna osobina političara odlučnost“ na podruštvljenje proizvodnje, „za čije se sprovođenje od revolucionara traži *druga osobina*“ (potcrtao Lenjin). Želimo podvući Lenjinov stav da je za „podruštvljenje proizvodnje potrebno znanje“, a za „konfiskaciju i nacionalizaciju odlučnost“. To znači da je podruštvljenje proizvodnje zakoniti put razvitka proizvodnih snaga, da ono dovodi do monopola, zatim do državnog kapitalizma, „koji bi bio korak naprijed u poređenju sa današnjim stanjem stvari u sovjetskoj republici“. Državni kapitalizam je „najpunija materijalna priprema socijalizma“. U svom radu „Razvitak kapitalizma u Rusiji“, Lenjin je naveo sedam procesa kako je teklo podruštvljenje rada u kapitalizmu. Ni jedan kapitalist ne može opstati bez drugoga „svako radi za svih i svi za svakoga“. Presudna je tu uloga tehnike čiji napredak „nužno uvjetuje specijalizaciju raznih dijelova proizvodnje, njihovo podruštvljenje“. Kapitalizam je srušio uske granice predašnjih proizvodnih jedinica i podruštvio rad u čitavom društvu, istakao je Lenjin. Proizvodnja je postala bitna društvena pojava; postala je javna stvar čitavog društva.

Naravno, bitna je razlika između tog društvenog karaktera proizvodnje i onoga kada sredstva za proizvodnju izgube privatni karakter. Pri tome je potrebno razlikovati ta dva nivoa podruštvljenja. Lenjin je želio istaći da nema drugoga bez prvoga, da treba najprije učiniti podruštvljenje koje nosi kapitalizam tj. razviti proizvodne snage, pa „makar i davanjem koncesija i do 200%“ i uz korišćenje „kapitalističkog kapitala“.

² Lenjin, Izabrana dela, t. XII, izd. „Kultura“, Beograd, str. 234, (članak „O dječjem lijevičarstvu i malograđanštini“).

Smatramo da se mi danas u našoj zemlji nalazimo u ovoj drugoj fazi razvitka, pa i mislimo da se radi, upravo, o problemu upravljanja *društvenim sredstvima* reprodukcije. Potrebno je istaći da se društveni karakter sredstava za proizvodnju ostvaruje u našoj zemlji kroz proces samoupravljanja radničke klase, ne samo njima, već da postoji tendencija i da se ostvaruju uvjeti da ona upravlja i svojim cjelokupnim radom. Međutim, potrebno je također istaknuti da se taj proces odvija kroz dijalektičku borbu suprotnosti, gdje se još pojavljuju odnosi koji su karakteristični za kapitalističko društvo (fetišizam tržišta i robne privrede, socijalne diferencijacije, otuđivanje viška rada, pojava neokapitalističkih odnosa, grupnog vlasništva), kao i odnosi koji su svojstveni administrativnom obliku socijalizma (tendencije raspolaganja viškom rada izvan materijalne proizvodnje,³ tendencije ostvarivanja monopola državnog vlasništva kroz različite oblike kamate i rente, tendencije zadržavanja monopola društvene informacije kod određenih državnih struktura itd.). Uz postojanje svih gore navedenih i drugih tendencija razvija se po tendenciji samoupravljanje kao novi proizvodni odnos. Bitno je svojstvo proizvodnog odnosa, upravo, odnos radnika prema sredstvima društvene reprodukcije tj. postavlja se pitanje u kojoj mjeri ta sredstva dobivaju zaista neposredni društveni karakter. U vezi s time Engels razlikuje tzv. neposrednu društvenu proizvodnju od prosto društvene proizvodnje. Samoupravljanje se, po našem mišljenju, kreće kroz te Scile i Haribde, od kojih je ipak najznačajnije ono što je Lenjin nazvao „nedostatak znanja“, naravno, u najširem smislu riječi. No, treba znati da „sile koje djeluju u društvu, djeluju potpuno kao i prirodne sile: slijepo, nasilno, razorno, sve dokle ih ne upoznamo i ne računamo s njima. Ali kad ih jednom upoznamo, kada shvatimo njihovu djelatnost, njihov pravac, njihove učinke, *onda samo od nas zavisi* (potcrtao B. Č.) da ih sve više potčinjavamo našoj volji i da pomoću njih postignemo svoje svrhe. To naročito vrijedi za današnje moćne produktivne snage. Dokle god se tvrdoglavo odričemo da razumijemo njihovu prirodu i njihov karakter .. dotle te snage djeluju usprkos nama, protiv nas, dotle one vladaju nad nama... Ali kada se jednom shvati njihova priroda, one se u rukama udruženih proizvođača mogu pretvoriti iz demonskih gospodara u pokorne sluge.“⁴

Pri obradi ove teme koja se odnosi na problematiku upravljanja društvenim sredstvima reprodukcije i osnovama našeg privrednog sistema, treba gornje imati na umu. Radi se ovdje prevashodno

³ Mislimo da će podatak iz 1972. godine kojim raspoložem zadovoljiti čitaoca ako navedem da je te godine iz viška rada oko 50% pripadalo državi, a oko 27% je bilo otuđeno u vidu kamate dok je svega 26% išlo u poslovne fondove preduzeća, što znači da je oko 3/4 viška rada bilo ispod kontrole proizvođača (Prema V. Horvat, „Ekon. pregled“, № 3—4/1974, str. 131).

⁴ F. Engels, Anti-Dühring, izd. „Naprijed“, Zagreb, str. 293—294.

o društvenim odnosima proizvodnje. Slažemo se⁵ da bi te odnose trebalo izučavati kroz razvitak proizvodnih odnosa među neposrednim proizvođačima osamostaljenog procesa proizvodnje, koji se odvija najprije u tvornici, zatim u monopolu, pa u uvjetima državnog monopola sredstava za proizvodnju. Marks je napisao da je „moderna fabrika koja počiva na primjeni mašina društveni odnos proizvodnje“.⁶ U tim uvjetima odnosi među neposrednim proizvođačima uvjetovani su tehnološkom povezanosti, dok su se svi drugi odnosi ispoljavali kao odnosi proizvođača i vlasnika radne snage, s jedne strane, i upravljača, s druge strane. Tako se neposredni proizvođači, prije svega u tehnološkoj povezanosti, (zbiti u fabriku i „dovedeni u disciplinu fabričkog rada“), konstituiraju kao svijest prema vani. Uslijed njihove otuđenosti, oni putem revolucionarnih akcija rade na mijenjanju toga svoga položaja. Narasle proizvodne snage srušit će uski horizont privatne fabrike i poduzeća, stvorit će se širi podružtvljeni krug proizvodnje u krilu monopola i države. Proces rada se mijenja, jednostavni rad evoluiru u složeni, manualni u kreativni, a to dovodi i do novog odnosa među proizvođačima. Privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju sve više gubi svoj karakter. U vezi s time, razvijaju se odnosi upravljanja, čija je osnovna karakteristika odvajanje funkcije upravljanja od funkcije vlasništva. Ovo je od izuzetnog značaja za socijalističko društvo. Funkcija upravljanja sredstvima za proizvodnju može se konstituirati u svojevrstan monopol. U kapitalizmu je to „nova industrijska država“, a u socijalizmu se, na jednoj strani, ta funkcija može pojaviti kao državni birokratski aparat ili kao tehnomenadžerstvo, na drugoj strani. Prema tome, pred neposrednim proizvođačima je zadatak da ekspropiraju monopol upravljačke funkcije u bilo kojem obliku se pojavio. Budući da upravljači procesom proizvodnje „rade“ na povećanju dohotka, dakle, za interes „svih“, njihov je položaj veoma čvrst i veoma kompliciran. Rješenje ovog problema može ići samo likvidacijom suprotnosti između umnog i fizičkog rada, odnosno izvršnog i kreativnog rada. „Omogućujući neposrednim proizvođačima da samoupravljaju, da identificiraju svoje posebne i zajedničke interese, da artikuliraju svoje motive, da određuju svoju ekonomsku, pojedinačnu i zajedničku budućnost, da odlučuju o proizvodnji i njenom razvoju, stvaraju se uvjeti da se stvari okrenute na glavu postave na noge. Naime, stvaraju se uvjeti da se motivi i interesi rada i proizvodnje do sada formirani i inicirani izvan neposrednih proizvođača pa zatim realizirani raznim oblicima neekonomske i ekonomske prinude, integriraju upravo s nosiocima rada i proizvodnje.“⁷ Odnosi proizvodnje se izražavaju kroz odnose prisvajanja. Prisvajanje je ekonomska realizacija vlasništva (ili raspolaganja) sredstava za proizvodnju. Ukidanjem privatne svojine, uki-

⁵ Ž. Papić, „Gledišta“, br. 12/73, Beograd.

⁶ K. Marks, Beda filozofije, Beograd, 1946, izd. Kulture, str. 119—120.

⁷ Papić, *ibid*, str. 1128.

da se temelj otuđenosti, (prisvajanje tuđeg rada), ali time još stvar nije završena. Tek kada se ukine monopol moći upravljanja „društvenim“ sredstvima za proizvodnju, društveno vlasništvo dobiva nevlasnički karakter, i tek u tim uvjetima je moguće prisvajanje jedino na bazi rada. Tada se po tendenciji stvaraju proizvodni odnosi na bazi jedinstva interesa. Sredstva za proizvodnju u tim uvjetima postaju gole materijalne prirodne pretpostavke proizvodnog procesa. Raspodjela prema radu bi još uvijek ostala monopol („buržoasko pravo“), ako se ne bi ostvarila raspodjela uvjeta proizvodnje na bazi rada, u povodu rada. Time se stvaraju novi proizvodni odnosi, koji ukidaju monopol svakog oblika vlasništva i na toj bazi prisvajanja tuđeg viška rada. Na toj osnovi se ostvaruju proizvodni odnosi udruženog rada. Pri tome se postavlja bitno pitanje općih, dakle, društvenih interesa, zatim pitanje pojedinačnih interesa i, napokon, pitanje usklađivanja tih interesa. Interesi mogu biti pojedinačni sa stanovišta jedne OOUR, kada se radi o interesima pojedinaca (individua) pa su tada interesi poduzeća (OOUR) opći, a može i taj interes (OOUR) biti pojedinačan sa stanovišta šire zajednice (asocijacija OOUR) ili sa još šireg stanovišta (grana, grupacija) ili pak čitave društvene zajednice. Tema koja je pred nama nosi u sebi kardinalno pitanje. Otkada je čovjek počeo proizvoditi (raditi, odnosno prikupljati plodove iz prirode), on je to morao i mogao obavljati samo u društvu („proizvodne veze i čine društvo“ — kaže Marks), pa su se javili njegovi, dakle, pojedinačni interesi i interesi društva kao cjeline. Javila se ta dijalektička suprotnost između općeg i pojedinačnog koja je značajna u društvenom razvitku. Razvojem podjele rada, robne privrede (proizvodnja vrijednosti), klasnog društva, države itd., dolazi do razvoja antagonizma u dijalektičkom jedinstvu suprotnosti općeg i pojedinačnog. Dolazi do pojave otuđenja, gdje se pojedinačni interes proizvođača mora ostvarivati kroz klasnu borbu, jer vladajuća klasa određuje opći interes.

Kapitalističko društvo dovodi do definitivne otuđenosti proizvođača (radnika) od društva, što se odvija preko otuđenja rada. Rad radnika, preko njega kao radne snage, otuđuje se i učvršćuje kao minuli rad u sredstvima za proizvodnju koja ne pripadaju njemu (iako su samo „nagomilani rad“) već kapitalisti. „U buržoaskom društvu živi rad samo je sredstvo za uvećanje nagomilanog rada. U komunističkom društvu nagomilani rad samo je sredstvo za proširivanje, obogaćivanje, unapređivanje životnog procesa radnika.“^{7a} Kapitalistički razvitak stvorio je od proizvođača radnika koji prodaje svoju radnu snagu, dakle, svoju robu, ali njegov lični interes se suprotstavlja interesu kapitala — dakle, reprezentantu općeg društvenog interesa. S druge strane, proizvodnja kao bitno društvena kategorija i pojava odvija se u uvjetima borbe između općeg interesa (društvena proizvodnja) i privatnog prisvajanja profita od strane vlasnika kapitala. Ovdje se pitanje usklađivanja općeg i po-

^{7a} Marks—Engels, Izabrana dela, t. II, Beograd, 1950, str. 29.

jedinačnog ispoljava jednom kao pitanje odnosa vlasnika sredstava za proizvodnju i radnika, a drugi puta kao pitanje odnosa društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja viška rada. Ta dva reda veza su sasvim određeno jedinstvo, jer drugo postoji zato što postoji prvo. Posljedica takvog stanja jeste konfliktni razvitak preko depresija i kriza u društvenoj reprodukciji, preko klasne borbe u društvenim kretanjima. Po ekonomskim zakonima, sâm kapitalistički razvitak dovodi do zakona tendencijskog pada profitne stope kroz zakon koncentracije, centralizacije, tehničkog progresa i porasta organskog sastava kapitala. Društveni (opći) i pojedinačni interes se rješava borbom suprotnosti. Kapitalista mora ulagati, investirati, pa i po cijenu pada stope njegova profita, što uvjetuje i bitnu promjenu u društvu, tj. da se zakon akumulacije kapitala odvija i mimo zakona profita, pa čak i uz njegovo direktno suprotstavljanje. Materijalni izraz ovih tendencija jeste stvaranje krupnog poduzeća (konglomerata i multinacionalnih kompanija), što dovodi do daljnjeg toka podruštvljenja proizvodnje. Za kapitalističko društvo je nužnost da se opći i pojedinačni interesi usklađuju borbom suprotnosti (konfliktnosti).⁸ Što se tiče interesa radnika kao pojedinačnog (ili klasnog), on se ostvaruje na nivou najamnine, znači, u onom krugu koji tek određuje vrijednost radne snage kao robe, a sâm radnik još nije postao nosilac općeg interesa. On je, dakle, sveden na uski krug najamnine (najamni odnos), tj. takav odnos čiji će se uski horizont morati još dugo prevazilaziti. Radnik, kao proturječna društvena kategorija koju je kapitalizam stvorio (radnik stvara profit, dakle, materijalnu egzistenciju kapitalističke klase, a ujedno je i njen „grobar“), tek treba ovladati općim interesom, ali će se to u prvoj fazi još uvijek događati u „uskim horizontima buržoaskog prava“ (Marks). Mišljenja smo da je suštinu usklađivanja općeg i pojedinačnog interesa neophodno izvoditi iz ukidanja otuđenosti (alijencije) i prevazilaženju fetišizma robe. Engels je naveo da „svako društvo bazirano na robnoj proizvodnji ima tu osobenost da su u njemu proizvođači izgubili vlast nad svojim vlastitim društvenim odnosima.“⁹ To „gubljenje vlasti nad svojim vlastitim društvenim odnosima“ dobiva svoj puni izraz u ideologiji koja maskira eksploataciju najamnog rada i prikazuje odnos najamni rad — kapital kao prirodni odnos. Marks je taj odnos, koji se prelama u robu i robu — radnoj snazi, nazvao fetišizmom robe.¹⁰ „...Tajanstvenost robnog oblika sastoji se prosto u tome što on ljudima društvene karaktere

⁸ Moramo reći da su teško prihvatljiva poneka mišljenja i nekih naših ekonomista koji u našem socijalističkom samoupravnom sistemu također pronalaze konfliktnu interese, ali ne pronalaze ili ne žele da pronalaze da je upravo samoupravni sistem udruženog rada (nova integracija društva na bazi rada kao jedinog mjerila) taj elemenat koji će razrješavati te konfliktnu interese u društvu.

⁹ F. Engels, Razvitak socijalizma od utopije do nauke, izdano u „Odbrana djela klasika marksizma“, Naprijed, Zagreb, 1973, str. 201.

¹⁰ Tu analizu vidjeti u „Kapital“, I, str. 67—70.

vlastita njihova rada odrazuje kao karaktere koji objektivno pripadaju samim proizvodima rada, kao društvena svojstva koja te stvari imaju od prirode, a otuda im se i društveni odnos proizvođača prema cjelokupnom radu odrazuje kao društveni odnos koji izvan njih postoji među predmetima. Ovim *quid pro quo* (zamjenjivanjem) proizvodi rada postaju robe, čulno nadčulne ili društvene stvari... Određeni društveni odnos među samim ljudima uzima za njih fantazmogoričan oblik odnosa među stvarima... Ovo ja nazivam fetišizmom...¹¹ Jedino se razvojem društvene proizvodnje može prevazilaziti to stanje. Marks je to objasnio na ovaj način: „Kao što s razvitkom velike industrije baza na kojoj ona počiva, prisvajanje tuđeg radnog vremena, prestaje biti, odnosno stvarati bogatstvo, tako s tim razvitičkom i *neposredni rad* kao takav prestaje da bude baza proizvodnje, jer se, s jedne strane, minjena u više nadzornu i regulatorsku djelatnost, a zatim također i zbog toga što *proizvod prestaje da bude proizvod pojedinačnog neposrednog rada i kao proizvođač se naprotiv pojavljuje kombinirana društvena djelatnost* (potcrtao B. Č.). Kada je razvijena društvena podjela rada, gotovo svaki rad pojedinog individuuma je *dio neke cjeline i nema nikakvu vrijednost ni korisnost sâm po sebi*. Nema ničega za čim bi radnik mogao da posegne i kaže: ovo je moj proizvod, ovo ću zadržati za sebe...

U neposrednoj razmjeni pojavljuje se pojedinačni neposredni rad kao realiziran u nekom posebnom proizvodu ili dijelu proizvoda, a njegov zajednički društveni karakter — njegov karakter kao opredmećenja općeg rada i zadovoljenja opće potrebe — postavljen je samo razmjenom. Naprotiv, u procesu proizvodnje velike industrije, kao što, s jedne strane, potčinjavanje prirodnih sila društvenom razumu predstavlja pretpostavku proizvodne snage sredstva za rad razvijenog u automatski proces, tako je, s druge strane, rad pojedinca u neposrednom postojanju sada postavljen kao ukinuti pojedinačan rad, tj. kao društveni rad.¹²

To su otrpiliklike ove zakonitosti razvitka koje Marks analizira od procesa rada kao prirodnog stanja u odnosu čovjeka i prirode (sredstava za proizvodnju), preko udruženog rada — gdje će „udruženi proizvođači racionalno uređivati taj svoj promet materija s prirodom“, gdje će ga dovesti pod svoju kontrolu, umjesto da on s njima gospodari kao neka slijepa sila, pa sve do „carstva slobode koja leži s one strane materijalne proizvodnje“. Međutim, dok se to ne ostvari, društvo se još uvijek kreće u „carstvu nužnosti“. Socijalizam je sistem gdje se društvo još uvijek kreće u carstvu nužnosti. Tu su i oni „nezgodni momenti“ koje Marks spominje kada govori o društvu koje tek izlazi iz kapitalizma. Zato je način upravljanja društvenim sredstvima reprodukcije vrlo kompleksno pitanje u socija-

¹¹ Marks, Kapital I, str. 67—68.

¹² Marks, Osnove kritike političke ekonomije (Grundrisse), prevod, Zagreb, 1974, str. 298, izd. „Naprijed“.

lizmu. To pitanje je nužno vezano za problem vlasništva sredstava za proizvodnju, premda pitanje upravljanja i raspolaganja sredstvima za proizvodnju ne mora isključivo zavisiti od samog karaktera vlasništva. Za svaki oblik društvene proizvodnje je karakteristično da se ona odvija po određenom „putu i načinu“ na koji se vrši spajanje sredstava za proizvodnju i radnika, jer je zajedničko svim historijskim oblicima društvene proizvodnje da se ona ostvaruje spajanjem sredstava za proizvodnju i proizvođača. Ali, ono što je različito kod pojedinih historijskih oblika te proizvodnje jest *način* na koji se to spajanje vrši. Položaj radnika u društvenoj proizvodnji određen je njihovim odnosom prema sredstvima za proizvodnju, tj. obimom i karakterom njihovih prava prema sredstvima za proizvodnju. Ako tako pridemo problemu, onda vlasništvo ne mora biti jedini kriterij za način korištenja sredstava za proizvodnju. Do toga zaključka možemo doći već kod pojma akcionerskoga vlasništva, gdje s proizvodnim sredstvima upravljaju oni koji raspolazu „kontrolnim paketom akcija“ a isto tako dobar primjer može biti i društveno vlasništvo, iza koga se mogu naći vrlo različiti sistemi faktičkog upravljanja i raspolaganja sredstvima za proizvodnju. U vezi s time, naš Ustav je našao za potrebno da naročito istakne da nitko nema pravo vlasništva na društvena sredstva za proizvodnju, *nitko* (potertao B. Ć.), — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — ne može ni po kojoj pravno vlasničkoj osnovi prisvajati proizvod društvenog rada, ni *upravljati* i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, ni samovoljno određivati uvjete raspodjele.¹³ Osjećajući razliku u pogledu vlasništva i upravljanja sredstvima za proizvodnju, Ustav je također odredio da „nitko ne može ni neposredno ni posredno stjecati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada“, kao i da „nitko ne smije na bilo koji način onemogućavati ni ograničavati radnika da ravnopravno s drugim radnicima odlučuje o svom radu, o uvjetima i rezultatima svog rada.“¹⁴

Budući se socijalističko društvo razvija u još uvijek „uskim horizontima buržoaskog prava“ i postojanja robne proizvodnje, tržišta i cijena, dolazi do određenih konfliktnih ciljeva i interesa, pa i do određene otuđenosti i zatvorenosti. Prije svega, pod utjecajem tržišta i drugih ekonomskih zakonitosti nužno dolazi do prelijevanja novostvorene vrijednosti,¹⁵ a time i viška rada među OOUR-ima i njihovim asocijacijama. Dohodak pojedinog OOUR-a rezultat je različitih sila, a ne samo rada toga kolektiva. On se nalazi pod utje-

¹³ Ustav SFRJ, izd. Narodne novine, 1974, str. 8.

¹⁴ Ibid, čl. 11.

¹⁵ Koji god oblik cijene u socijalizmu djelovao, ona je uvijek društveni odnos proizvodnje ili, bolje rečeno, naličje, vanjski izraz tog odnosa proizvodnje. U tome smislu svaka cijena, čim je ona „tržišna“, nužno je određeni „prosjek“, što u sebe uključuje prelijevanje dohotka (a time i viška rada).

cajem „društvenog rada“ koji ga može povećavati ili smanjivati. Pošto se ovdje radi o raspodjeli dohotka prema tržišnoj dobiti, a ne prema radu, to takva raspodjela dohotka (putem tržišta) neće dovesti do afirmacije društvenog vlasništva, već, naprotiv, može dovesti i do njegove degradacije, pa i do tendencije stvaranja grupnog vlasništva. Prema nekim autorima, postoji u nas koegzistencija društvenog vlasništva i robne privrede. Po nekima, robna privreda i tržište su imanentni socijalizmu, ono što automatski razvija socijalističke proizvodne odnose, a ne „kategorije naslijeđene iz klasnog društva, koje će radnička klasa u prijelaznom razdoblju dugo nositi na svojim plećima“.¹⁶ „Platforma“ je istakla „da robna proizvodnja i tržište u nas mogu biti socijalistički u onoj mjeri u kojoj se ostvaruju samoupravni socijalistički odnosi, *udruživanje i povezivanje rada u širim razmjerima* (potcrtao B. Č.), na temelju dohotka i samoupravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju, koji vode *prijelazu na izravnu podjelu rada*“ (potcrtao B. Č.). Prema tome, ne može biti nikakvog samostalnog automatskog procesa u razvoju robne privrede i socijalističkih proizvodnih odnosa. Razvoj robne privrede je sredstvo razvoja proizvodnih snaga, ne cilj. Ponegdje se to brka zbog želje da se „obrani“ robna privreda. Tada joj se daju određeni epiteti, kao npr. „socijalistička“, „samoupravna“ i slično. Neki, pri tome, ističu da je i B. Kidrič govorio o „socijalističkoj robnoj privredi“, što je istina, ali zaboravljaju historijski momenat u kojem Kidrič piše, kada je naglašeno bilo potrebno obraniti nužnost postojanja robne privrede. Međutim, Kidrič nije propustio da istakne i sasvim konkretne proturječnosti koje robna privreda u sebi nosi. Od bitnog je značaja da će razvoj socijalističkih odnosa zavisiti od udruživanja i povezivanja rada. A zato su, pored materijalnog faktora, potrebne i subjektivne socijalističke snage. U nas se taj problem rješava samoupravnim sporazumijevanjem i društvenim dogovorima, kao i samoupravnim planiranjem. Tu su i samoupravne interesne zajednice (SIZ), koje se pojavljuju kao nosioci slobodne razmjene rada. „Riječ je o društvenim djelatnostima i o određenim djelatnostima materijalne proizvodnje, u kojima... djelovanje zakonitosti tržišta ne može biti osnova usklađivanja rada i potreba ni osnova vrednovanja rezultata rada. U sadašnjem sistemu, umjesto posredstva tržišta... javlja se pretežno odlučujuća uloga države...“¹⁷ Slobodna razmjena rada oslobađa proizvođače od državne ingerencije nad sredstvima za proizvodnju, a radnike u društvenim djelatnostima najamnog odnosa. Na toj osnovi se danas razvijaju tendencije usklađivanja općeg i pojedinačnog interesa. Sličan proces će se nužno odvijati i na području onih privrednih djelatnosti koje su od neposrednog društvenog (šireg) interesa, kao što je energetika, saobraćaj i sl. Uslijed tehničkog pro-

¹⁶ Platforma SKJ, Odjeljak IV.

¹⁷ Z. Špoljar, O novim odnosima u zadovoljavanju osobnih i zajedničkih potreba, „Politička misao“, br. 3/74, Zagreb, str. 18.

gresa, bit će nužna koncentracija i centralizacija sredstava na raznim nivoima, uključujući i nivo federacije, što se danas dosta potiskuje u zadnji plan i od čega se jako zazire. Mislimo da uopće nije u pitanju nužnost koncentracije i centralizacije. U pitanju je društveni odnos u kojem se ta koncentracija i centralizacija obavlja, kao i onaj društveni odnos koji ona stvara. Tu se na isti način postavlja i pitanje banaka. Dakle, očito se radi o tome da se neke kategorije koje su „naslijeđene iz klasnog društva“ počinju u određenim uvjetima ponašati na „kapitalistički način“, pa onda dobivamo „centre otuđene moći“ i sl., sada u ovom, sada opet u onom obliku. Ipak se pitanje svodi na to da „dohodak radnika bude, stvarno, njegov dohodak“,¹⁸ a ne da mu se daje preko vrijednosti njegove radne snage. Dakle, nalazimo se danas pred problemom kako da u uvjetima nužne koncentracije i centralizacije sredstava OOUR-a osiguramo da „dohodak radnika bude stvarno njegov dohodak“. Taj problem je višedimenzionalan i mi sada u njega ne bismo mogli ulaziti iako ga smatramo kapitalnim za rješenje pitanja o kojem raspravljamo.

Mnoga ta pitanja se danas rješavaju društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima. Međutim, i tu se postavlja pitanje koja je to realna sila što stoji iza toga. Sigurno je da ta sila ne može isključivo biti zakon vrijednosti, a niti njegovo zanemarivanje ne bi bilo korektno. Odgovor na to pitanje se danas upravo traži i zato se ne treba iznenaditi ako u tome bude mnogih lutanja. Zalažemo se za sistem samoupravnog sporazumijevanja, društvenog dogovaranja i samoupravnog planiranja, koji bi u sebe uključio interese OOUR-a i šire društvene zajednice, kao i realne tržišne (pozitivne) sile. Konkretno mislimo, da npr. ako je danas tržište pokazalo da odnosi sirovinskog sektora u društvenom procesu reprodukcije više ne odgovaraju samom tom procesu, da onda treba tražiti takve spona, sprege i odnose, koji će izmijeniti položaj sirovinskog sektora, kako u korist samog njega, tako i društva u cjelini. Isti je slučaj i s razvojem energetskog sistema, gdje sâm udruženi rad, oslobođen, dolazi u poziciju da rješava problem energetike.

Iz gore opisanog karaktera sredstava za proizvodnju morali bismo izvlačiti zaključke o karakteru pojedinih ekonomskih kategorija u socijalizmu koje onda određuju i naš privredni sistem. U vezi s time, mi bismo, pored onoga što smo već pomenuli, naveli i neka daljnja otvorena pitanja izgradnje našeg privrednog sistema. Prvo pitanje koje se danas mnogo diskutira (npr., među našim politekonomistima), jeste kako osigurati rentabilnost društvenih sredstava za proizvodnju. Naime, većina se slaže da u vlasničkom pogledu sredstava za proizvodnju teže k stanju nevlasništva. Ali, dok se to ne ostvari, jedni misle da društvo kao cjelina, putem plana i drugih instrumenata ekonomskog sistema, mora osigurati određenu stopu

¹⁸ V. Bakarić, Proširena reprodukcija i integracija na samoupravnim osnovama, „Naše teme“, br. 5/71.

akumulacije. Drugi smatraju da to nije potrebno, već da samoupravno raspolaganje sredstvima za proizvodnju od strane radnih kolektiva, koji su u isto vrijeme proizvođači robe za tržište, osigurava da se u borbi za što veći dohodak osigurava i akumulacija. Oni navode da postoji dovoljna korelativna veza i automatizam u trokutu: dohodak — lični dohodak — akumulacija. Zato ovdje želim da skrenem pažnju, na pitanje akumulacije, dakle, na pitanje što se to zapravo dogodilo, i što se to događa s akumulacijom u našem socijalističkom društvu. Kao što vidimo, podaci govore, podaci vrlo drastično upozoravaju na to, da, na primjer, 36 posto OUR-a posluje tako reći bez akumulacije ili ostvaruju vrlo malu akumulaciju, da to sačinjava 40 posto radnika u našoj društvenoj privredi, i da to sačinjava 40 posto ukupnog prihoda koji se ostvaruje u takvim uvjetima. Dakle, u uvjetima kada se radi bez akumulacije.

To je, sigurno, jedan fenomen koji je dosta interesantan i koji je, možda, dosta nov. Jer, ako mi pogledamo analizu akumulacije kod Marksa, a on je, upravo, u centar svojih istraživanja stavio probleme akumulacije, i isticao da akumulacija ujedno znači reproduciranje materijalne osnove društva, kapitalističkog društva, kao i kapitalističkih društvenih odnosa. Tu moramo i terminološki malo podsjetiti na to da je jedno zapravo proširena reprodukcija, i to Marks direktno govori u „Kapitalu“, a da je drugo akumulacija kapitala. To su, zapravo, dvije različite stvari, jer akumulacija kapitala nastaje samo u određenim uvjetima, kada su sredstva za proizvodnju i sredstva za reprodukciju radne snage odvojeni i kada proizvod i životne namirnice radnikove stoje prema radniku u obliku kapitala.

Dakle, akumulacija je zapravo proširena reprodukcija materijalne osnove i društvenih odnosa. Tada se postavlja pitanje što se, zapravo, sada događa s akumulacijom u našem sistemu ako znamo da je akumulacija osnovni uvjet razvoja svakog društva.

Marks je ukazao na nekoliko aspekta kapitalističke akumulacije iz koje bismo izdvojili to da je akumulacija objektivni proces, ne zavisi ni od čije volje, pa on kaže: Kapitalista mora akumulirati, naravno, ako želi, a on to, uistinu, i želi da ostane kapitalista. Nadalje, Marks je utvrdio da u kapitalističkoj akumulaciji postoji proturječnost, koja se sastoji u stalnom zakonu dobijanja — a konkretno se to manifestira kroz proizvodnju zbog proizvodnje, pa tako nastaje tzv. relativno suvišno stanovništvo. To je Lenjin još dalje razradio. Dakle, ta „proizvodnja zbog proizvodnje“ — temeljna je proturječnost kapitalizma i shvaćamo je kao proizvodnju iz čije su potrošnje isključene „mase stanovništva“ (Lenjin). Međutim, Marks, a i Lenjin su istakli da treba gledati i „preko“ te proizvodnje. Naime, da je to zakonita, objektivna pojava, bez obzira na to što je kapitalist „fanatik“ oplođivanja vrijednosti. I, upravo, „kao fanatik oplođivanja vrijednosti, on bezobzirno prisiljava čovječanstvo na proizvodnju radi proizvodnje, a stoga i na razvijanje društvenih

proizvodnih snaga i na stvaranje onih materijalnih uslova proizvodnje koji *jedini* (B. Č.) mogu biti stvarna osnova nekog višeg društvenog oblika, kome je temeljni princip puno i slobodno razvijanje svakog individua“. Dakle, ovdje je dana ta historijska dimenzija akumulacije, po kojoj u nekom višem društvenom obliku stvorene materijalne osnove — daju šansu za slobodno i puno razvijanje svake individue.

Marks je, nadalje, isticao kako „razvitak kapitalističke proizvodnje čini nužnim neprekidno povećanje kapitala, a svakom individualnom kapitalisti konkurencija nameće unutrašnje zakone kapitalističkog načina proizvodnje kao vanjske prirodne zakone“. Za nas je od osobite važnosti konstatacija da je akumulacija objektivni proces jer kapitalist može svoj kapital održati samo neprekidnim povećavanjem, a „povećavati ga može samo progresivnom akumulacijom“. Zbog toga mu i „njegova vlastita privatna potrošnja važi kao pljačkanje akumulacije njegova kapitala“.

Imajući naprijed rečeno u vidu, treba podržati sve one autore i materijale koji upozoravaju na problem tzv. akumulativne i reproductivne sposobnosti naše privrede. Naime, ta sposobnost ukazuje „preko“ sadašnjeg stanja, na neko buduće stanje, čak i bez obzira na momentalne poteškoće, koje imamo. Materijali SDK (Jugoslavije i Hrvatske) ukazuju na sličan problem. Ističu se različiti uzroci opadanja akumulativne i reproductivne sposobnosti privrede, naročito postojeći sistem raspodjele, posebno raspodjele na osobne dohotke i druge oblike potrošnje, a u nas se govori i o problemu decentraliziranog, nedovoljno društveno koordiniranog i usmjeravanog odlučivanja o upotrebi i alokaciji privrednih resursa (valjda se misli i na akumulaciju).

U vezi s ovim, čini nam se, da se i u nas, u još uvijek postojećoj i djelujućoj robnoj proizvodnji, tržišnim zakonitostima i zakonima cijena, može postaviti i pitanje društvenog karaktera akumulacije. Naime, u nas se pojavljuje jedna specifična pojava — koja je, mislimo, sasna nova u odnosu na kapitalizam, a i na tzv. etatistički socijalizam, da jedan i to značajan broj OOUR-a može poslovati bez akumulacije.

Pored toga, razlike u visini akumulacije po radniku u nas se penju i do odnosa 1:180. Sada se postavlja pitanje na koji način se može izvršiti podruštvljenje ostvarene akumulacije, da se ona počne oslobađati klasnog odnosa i da ne reproducira i odnose koji su nam tuđi, a da ujedno ostane interes za proizvodnju. To je jedno pitanje, koje je vrlo složeno i ne može se objasniti samo raspodjelom — niti na osobne dohotke, niti na zajedničku i opću potrošnju, niti na investicionu potrošnju.

Prema tome, ovdje se, dakle, radi o temeljnom društvenom odnosu. U pitanju su društveni odnosi utemeljeni na višku rada, kao klasnoj kategoriji, ali koja „gleda“ i „preko“ toga odnosa. Dakle, ostaje ono što bi Engels nazvao „samoopozivanje“ radnika. Dakle,

to stanje, koje nastaje još uvijek je oblik „prisile“, dakle, „samo-oporezivanja“, a u nas, čini nam se, mi još nismo ni stigli do „samo-oporezivanja“, već se to radi putem stvarnog oporezivanja, na ovaj ili onaj način.

Dakle, ovde se radi o pitanju koje smo i ranije postavljali — pitanju *pokretača* inicijative proizvođača. Pri tome treba imati u vidu da je danas ekonomska zainteresiranost proizvođača na najnižem stupnju u zadnjih 20 godina. Nismo li mi našom revolucijom riješili samo prvo pitanje „proizvodnje radi proizvodnje“ — da „uključimo“ i to možda ne uvijek uspješno, ali po tendenciji da, „mase stanovništva“ u protrošnju te proizvodnje. Tu nam je mnogo doprinio naš kurs na odumiranje države i uvođenje samoupravljanja. Ali, čini nam se da nismo riješili pitanje onog drugog dijela viška rada, koji *ide u investicije*; tu je taj dio još uvijek *otuđen*, objektivno je on otuđen. O čemu se tu radi? Akumulacija je izbijena iz ruku kapitalista, ali nije još riješeno to da ona dođe i u ruke radnika, a očito, investicije su objektivno dana veličina, ne možemo mi to svojom voljom neovisno uređivati, iako možemo svjesnom akcijom objektivnog faktora na njih utjecati.

Što mi vidimo u nas?

Prvo, vidimo opadanje stope akumulacije. Drugo, vidimo dosta nisku stopu akumulacije. To je ono što se mi moramo zapitati o čemu se tu radi. Jer ono što smo mi kao socijalističko društvo rješavali, to je upravo bilo to pitanje veće stope akumulacije. Dakle, mi smo, kao društvo, bili sposobni da odvojimo veću masu akumulacije i da se brže razvijamo.

Izgleda da smo mi uspjeli da, ako je akumulacija iz viška rada, onda povećamo tu stopu akumulacije ili tu masu akumulacije na račun toga što smo uzeli višak rada, što smo se oslobodili, što smo kapitalističku klasu isključili iz raspolaganja viškom rada. Otprilike, znači, tu smo samo uspjeli da povećamo akumulaciju i da pokušamo riješiti ovu protivrječnost u akumulaciji koja se nalazi u kapitalističkom sistemu, koju Marks zove „proizvodnja radi proizvodnje“. Znači, kada, u stvari, kapitalista mora akumulirati ako želi ostati kapitalista. Prema tome, njegov opstanak ili oblik postojanja kapitala jeste stalno akumuliranje kapitala.

Prema tome, isključivanjem kapitalističke klase iz viška rada, mi smo povećali akumulaciju.

Međutim, sada se postavlja pitanje što je dalje s tom akumulacijom; naime, da li smo se mi sada oslobodili onih protivrječnosti koje postoje u akumulaciji. Marks govori o faktorima koji utječu na obim akumulacije, on govori o produktivnosti rada kao glavnom faktoru, govori o tome da akumulacija u jednom momentu prelazi u centralizaciju, dakle, u jednom momentu dolazi do tog područstva akumulacije unutar samog kapitalističkog sistema.

S druge strane, upozorava i na to da akumulacija dovodi i da se akumulacija nužno provodi i uz povećani organski sastav kapi-

tala, što znači, uz veću produktivnost rada. A to, po sebi, u kapitalističkom sistemu dovodi, kako smo već istakli, do relativno suvišnog stanovništva, odnosno do te protivrječnosti. Postavlja se pitanje da li smo u socijalističkom društvu taj problem riješili. Nije li mala stopa akumulacije, nije li opadanje akumulacije rezultat i pritiska na zapošljavanje koje u socijalističkom društvu imamo. I zbog toga izgleda da su u pitanju tržišni kriteriji i da ćemo se uvijek tu sukobiti s tim tržišnim kriterijem. Jer, da još malo podsjetimo i na to da ta kapitalistička akumulacija, kako smo je vidjeli kod Marksa i kod Lenjina, znači — isključivanje mase stanovništva iz potrošnje. Dakle, ovdje je otvorena mogućnost masama stanovništva da učestvuju u potrošnji. I sada se postavlja pitanje nije li i to jedan od faktora koji usporava porast akumulacije na ovom stupnju razvoja. Naravno, pretpostavljamo da se svi slažemo u tome da se nalazimo u prelaznom periodu, da smo zemlja u razvoju i tako dalje. Dakle, nije li i to jedan od faktora koji utječe na nisku stopu akumulacije i na nedovoljnu stopu akumulacije. Jer, znamo da akumulacija mora, barem značajnije, da prelazi takozvane demografske investicije da bismo se ubrzano mogli razvijati.

To su problemi, i otprilike možda tu negdje treba tražiti te uzroke. Zato nam se čini da su opravdane kritike na one autore koji ističu da su uzrok slabosti u akumulaciji, bilo osobni dohoci, bilo opća potrošnja, zajednička potrošnja i tako dalje. Mislimo da su ti faktori svakako tu prisutni, ali, ako baš hoćemo točno gledati, onda Marks kaže da je povećanje osobnih dohodaka isključivo rezultat akumulacije. Prema tome, bilo bi zapravo nemoguće povećavati realne osobne dohotke ako nema akumulacije.

Naime, zašto se to pitanje postavlja? Zbog toga što već čitav niz godina akumulacija izbija na centralno mjesto. Mislimo da je to s pravom i da se tu s pravom treba tim pitanjem pozabaviti.

S druge strane, sigurno je da ima previše potrošnje, sigurno da je pitanje da li nam tolika administracija treba i da se ta administracija, što se kaže, množi, i da je ona neefikasna i da jedan dio sredstava tu ide. S druge strane, sigurno je i pitanje odluke o upotrebi akumulacije, drugim riječima, interesa proizvođača za tu akumulaciju. Ne treba fetišizirati nikoga, ali da li udruženi rad, da li organizacije udruženog rada tu imaju određenu funkciju, ili se sve ključne odluke o akumulaciji donose na drugim mjestima. Danas imamo oko 30.000 investicionih objekata u Jugoslaviji, od toga sigurno jedan mali broj objekata koji apsorbira velika sredstva akumulacije. I sigurno je da su te odluke donesene negdje izvan udruženog rada. Prema tome, i to je jedan od faktora koji onda limitira angažman radnika na odvajanju sredstava za akumulaciju.

Pri tome nastaju sporovi i oko kategorije dohotka u socijalizmu. Svi se, naime, slažu u tome da objektivno postoji neki sasama određeni motiv koji pokreće proizvođača, slično kao što je to u kapitalizmu za kapitalistu profit. Međutim, što je taj pokretač — tu se

ne možemo složiti. Jedni, kao npr., dosta velika grupa ekonomista u SSSR smatra da je pokretač proizvodnje materijalna zainteresiranost proizvođača, ali ne definiraju sasvim precizno (što bi, naravno, bilo potrebno), što je to „materijalna zainteresiranost proizvođača“, kako se ostvaruje, u kojem obliku i kojim putem. Kod sovjetskih ekonomista se nalazi i stav o dobiti (vrlo bliska kategorija profita) kao pokretaču proizvodnje. Kod naših ekonomista prevladava mišljenje da je dohodak pokretač proizvodnje. Dohodak se shvaća kao rezultat ukupnog rada radnika ($v+m$), dakle, ukupnog novododanog rada. Kategorija dohotka upućuje na to da se ostvaruje tendencija integracije rada u jedinstvenu kategoriju, pri čemu bi se izbjegla podjela na potreban rad i višak rada. Međutim, danas stoje i određeni prigovori ovoj koncepciji jer da mi u realnosti nemamo kategorije dohotka (djelovanje tržišnih sila i sila državne administracije). Osim toga, kako smo već spomenuli, osvajanje dohotka se vrši na tržištu, tu dolazi nužno do prelijevanja dohotka (što priznaju zastupnici te koncepcije), a pojavljuju se i različite, socijalizmu tuđe pojave kao što su neloyalna konkurencija, socijalne diferencijacije, mito, korupcija, ali i nepotrebno dupliranje kapaciteta, gubljenje općeg interesa, forsiranje takve proizvodnje koja, iako donosi veći dohodak, nije s društvenog stanovišta najpotrebnija (to se danas izražava kao potrošački mentalitet). Zato neki autori zagovaraju postojanje dobiti umjesto dohotka, a neki, prihvaćajući dohodak, upozoravaju da to još ne može biti socijalistički samoupravni odnos, već nužna faza u našem razvitku, pri čemu će se pojaviti još mnogi „porođajni bolovi“.

U vezi s dohotkom, postavlja se i pitanje djelovanja oblika cijene u socijalizmu. Cijena kao novčani izraz vrijednosti uvijek je društveni odnos proizvodnje. Zato je pitanje o njenom obliku veoma važno. Svaki oblik cijene mora osigurati proširenu reprodukciju, što znači normalnu proširenu reprodukciju koja odgovara vremenu naučno-tehničke revolucije. To pitanje se svodi na oblik ispoljavanja zakona vrijednosti u socijalizmu. Dakle, danas se smatra opće prihvaćenim u većini socijalističkih zemalja i u nas da zakon vrijednosti objektivno djeluje u socijalizmu i da njegovo djelovanje u socijalizmu ne mora nužno biti u oštroj konfrontaciji s planom. Postavlja se, međutim, pitanje koji se oblik zakona vrijednosti ispoljava? Tu postoji više koncepcija, kako u nas, tako i u ostalim socijalističkim zemljama.

Slijedeća grupa pitanja koja je vezana za naš privredni sistem odnosi se na karakter vrijednosti i upotrebne vrijednosti u socijalizmu. Tu je bitno pitanje da je radna snaga izgubila karakter robe (tu se većina ekonomista slaže), pa se ste osnove mijenja i karakter i struktura robne vrijednosti u socijalizmu, a upotrebna vrijednost dolazi do svoje afirmacije i oslobađa se klasne ograničenosti koju je imala u kapitalizmu (sredstva za proizvodnju su služila kao kapital, a radna snaga za eksploataciju). U vezi s time, pojavljuje se i pitanje minolog rada u socijalizmu. Minuli rad je jedno od često

diskutiranih pitanja. No, odgovor na to kakva je njegova uloga u socijalizmu još nismo dobili.

Iduće pitanje koje se u nas postavlja odnosi se na *karakter i suštinu planiranja u socijalizmu*. Planiranje je danas opće svjetski proces. Međutim, koliko god je to tako, toliko je, rekli bismo, metoda kao i uloga plana u izvjesnoj krizi. Naročito je u krizi kruti centralistički sistem planiranja, koji se još uvijek ponegdje provodi. Koliko god moderne proizvodne snage zahtijevaju plan, toliko isto tako ne trpe ukalupljanje, krutost i nefleksibilnost. Mi bismo postavili tezu da moderno doba i moderne proizvodne snage zahtijevaju i moderan sistem planiranja. Umjesto takvog pristupa, još uvijek se vrši izvjesno glorificiranje socijalističkog oblika planiranja, kao da je samo društveno vlasništvo (često u obliku društvenog) sredstava za proizvodnju dovoljan element za stvaranje adekvatnog sistema planiranja, koje bi nosilo zaista socijalistički karakter.¹⁹ Praksa mnogih socijalističkih zemalja, među kojima i naša, pokazuje, naprotiv, da tu ima mnogo problema. Na tom sektoru, mi npr., u Jugoslaviji danas, nakon 30 godina izgradnje socijalizma, spoznajemo da, izuzev postavki klasika, i ne znamo što je to planiranje. Mi se kolebamo oko takvih bitnih pitanja, kao što su: ciljevi planiranja, obuhvatnost planiranja, obaveznost plana i planiranja, a da ne kažemo oko kardinalnih pitanja odnosa plana i zakona vrijednosti, tj. plana i tržišta, plana i cijena, plana i samostalnosti OOUR-a itd. Ono što socijalizam do sada, uglavnom pozna, jeste, u stvari, kruti centralistički plan, „čvrsta ruka“ u privredi, svemoćni privredni regulativ, koji je ostao na ovaj ili na onaj način isti do danas. Mi još nismo ovladali procesima proizvodnje. Naprotiv, kod mnogih privrednih OOUR-a postoji određena averzija prema planiranju, planu i planskim državnim organima. To je zbog toga što plan još nije postao sastavni dio aktivnosti svakog OOUR-a već je ostao kao ostatak starog administrativnog sistema. Oko donošenja plana pokrene se moćna društvena mašinerija, široka diskusija, što je vrlo pozitivno. Ali je još uvijek preveliki utjecaj amaterizma i subjektivizma u tome, a premalo se respektiraju mišljenja udruženog rada i realni ekonomski tokovi, kao što je formiranje tržišta sredstava, alokacija društvenog rada i sredstava, zakon ponude i potražnje, rastuća urbanizacija i raspad sela, utjecaj međunarodne podjele rada i kretanja u svjetskoj privredi uopće itd. Ostaje i dalje otvoreno pitanje poštivanja proporcija plana, naročito u oblasti tržišta i cijena, investicija, kredita, deviznog, carinskog i vanjsko-trgovinskog režima itd. Kod drugih se još uvijek svi odlučujući konci privrednog života nalaze u rukama moćne državne mašine (kreditni sistem, odluke u proširenoj reprodukciji, sistem cijena, devizni, carinski i vanjsko-trgovinski režim, pitanje volumenta i optičaja novčane mase itd., itd.).

Zbog svega toga smatramo da je planiranje privrednog razvoja veoma značajan faktor i da ono po metodu da treba, odgovara

¹⁹ Efimov, Ančiskin, Plan i kapitalizam, ME i MO, № 1/66, Moskva, str. 18.

novim socijalističkim odnosima u nas, samoupravnim socijalističkim proizvodnim odnosima.

Može se u zaključku reći da je pitanje odnosa općeg i pojedinačnog, u stvari, pitanje ovladavanja procesom reprodukcije od strane neposrednog proizvođača. To je, ujedno, proces pretvaranja radnika u radnog čovjeka, a ovoga dalje u čovjeka. Time se u samoj bazi stvaraju pretpostavke za novi privredni sistem koji bi negirao mnoge dosadašnje principe poslovanja i „metode“ i „načine proizvodnje“. Naravno, potrebno je da „istaknemo, kako smatramo da će taj proces trajati veoma dugo i da će se on na različite načine ostvarivati u pojedinim zemljama.

Prof. dr. BOGDAN ČOSIĆ

ON THE CHARACTER OF SOCIALLY-OWNED MEANS OF REPRODUCTION
AND ON THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL AND INDIVIDUAL
INTERESTS UNDER THE SELF-MANAGING SOCIALISM

(On the Political Economy Underlying Our Economic System)

S u m m a r y

The author indicates that the above mentioned problem usually relates to the character of means of social reproduction, to the management of these means, and the relationship of general to individual interests. He wants to emphasize the vital difference in interpretation since the problem has to do with social means of enlarged reproduction. The second problem boils down to the management of social means of reproduction, first of all through the worker's self-management both of means and his labour.

Being concerned with the management of social means of reproduction and with social relations in production, we have to investigate this problem through the development of relations in production among immediate producers, where the product is no longer the result of individual but rather of social labour. The existence of the market, the value and the law of value results in the transfer of labour among organizations of associated labour so that the income of one organization is the result of various factors and not only of the work done in this working collective. This is why the pooling of labour and resources on a broader social basis is so important and so is the transition to the direct division of labour on the basis of income and self-management of social means of production. This process need not be mixed up with the desire to defend the commodity economy. The problem can be solved by way of social compacts and self-managing agreements, being the form in which associa-

ted labour is organized, while the free exchange of labour frees producers from the power of the government and workers engaged in social activities from wege labour.

From the social character of means of production we may derive conclusions about various economic categories under socialism. So the author analyzes them in detail: accumulation, investments, enlarged reproduction, the labour productivity, income, prices under socialism, the relationship of the plan to the market. He indicates that planning has become to-day a world-wide process, that planning of the economic development is a highly important factor, having assumed in our country the form of self-menaging planning of enlarged reproduction.

Проф. д-р БОГДАН ЧОСИЧ

О ХАРАКТЕРЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ ВОСПРОИЗВОДСТВА И
ОТНОШЕНИИ ОБЩИХ И ОТДЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В САМОУПРАВ-
ЛЕНЧЕСКОМ СОЦИАЛИЗМЕ

(О политэкономических основах нашей хозяйственной системы)

Резюме

Автор подчеркивает, что эта проблема обычно выдвигается как вопрос характера средств общественного воспроизводства, управления этими средствами и отношения общих и отдельных интересов. Автору хочется отметить существенную разницу в толкованиях, ибо речь идет об общественных средствах расширенного воспроизводства. Вторая проблема сводится к управлению общественными средствами воспроизводства, у нас прежде всего через процесс самоуправления трудящихся, и притом к управлению не только средствами, но и совокупным своим трудом.

Раз дело касается управления общественными средствами производства и общественными отношениями производства, эту проблему нужно изучать через развитие производственных отношений между непосредственными производителями в независимом процессе производства, в котором продукт не представляет результат индивидуального труда, а становится результатом общественного труда. Существование рынка, стоимости и закона стоимости приводит к переливанию труда между организациями объединенного труда и, таким образом, доход одной организации является результатом ряда факторов, а не только результатом труда данного коллектива. Именно поэтому существенным является объединение труда и средств на более широких общественных основах и таким образом переход на непосредственное разделение труда на базе дохода и самоуправления общественными средствами для производства. Этот процесс является

существенным вместе с характером товарного хозяйства, что в желании отстоять товарное производство смешивается. Пути решения этой проблемы — общественный договор и самоуправленческое согласование в качестве форм организации объединенного труда, тогда как свободный обмен труда освобождает производителя от государственного вмешательства, а рабочих в общественных деятельности от наемного труда.

Из общественного характера средств производства нужно сделать вывод о характере отдельных экономических категорий в социализме и автор подробно анализирует отдельные категории: накопление, инвестиции, расширенное воспроизводство, проблема производительности труда, доход а тоже и формы цен в социализме, отношение плана и рынка и отмечает, что планирование в настоящее время является общим мировым процессом, что планирование хозяйственного развития весьма значительный фактор, и что у нас развивается как самоуправленческое планирование, как метод овладения отношениями расширенного воспроизводства.

